

DERENİN DERDİ: HES KARŞITI MÜCADELENİN İMKÂN VE SINIRLARI*

Sinan ERENSÜ**

Öz: Son on yılda hafriyatçı yatırımların artan bir biçimde ekonominin merkezine oturması ve dolayısıyla ekolojik yıkımın derinleşmesi ile birlikte çevre mücadeleleri de yaygınlaşmaya ve görünür olmaya başladı. Kabaran çevre ve ekoloji muhalefetinin en yaygın, en görünür, ve en ilham verici ayağını, hiç şüphesiz, hidro elektrik santral (HES) karşıtı hareket oluşturuyor. Ülkenin farklı kırsal bölgelerinde örneklerine rastladığımız sayısız dere, vadi, köy koruma platform ve dernekleri ile somutlaşan HES karşıtı hareket, yakın bir tarihe kadar dar bir alana sıkışmış olan çevreciliğin hem yaygınlaşması ve geniş kitlelerle buluşmasında, hem de yeni bir karakter ve söylem kazanmasında çok etkili oldu. HES karşıtı hareketin çevre mücadelesi içindeki bu merkezi konumuna rağmen dere savunusu yapan kırsal mücadelelerin tam olarak neye karşı çıktıkları hâlâ tartışılmaya muhtaç bir konu. Bu makale HES karşıtı hareketleri hidroelektrik yatırımlarının tetiklediği mülksüzleştirme süreçleri ve bu süreçlere maruz kalan nüfusun mekânsal ve sınıfsal farklılıklarına odaklanarak okumayı amaçlıyor. HES karşıtı hareketin imkânlarının aynı anda onun sınırlarına da işaret ettiğini iddia eden makale, HES meselesinin kırsal çözülmeden ve köy-kent dinamiğinden bağımsız okunamayacağını öne sürüyor.

Anahtar sözcükler: HES karşıtı mücadele, çevre ve ekoloji hareketi, mülksüzleşme, kırsal dönüşüm

Problem of the Creek: Possibilities and Limits of Anti-HEPP Struggle

Abstract: Within the last decade environmentalist actions and protests have further spread and become more visible along with the rising economic importance of investments involving excavation and consequent deepening of ecologic crisis. The most common, visible and inspiring component of this rising environmentalist and ecologic opposition is no doubt the movement against hydroelectric power plants (HEPP). The anti-HEPP movement assuming a concrete character through countless platforms and associations in different rural parts of the country established to protect streams, valleys and villages has been quite influential in further spread and popularization of environmental concerns which once remained marginal, and also in giving these concerns a new character and discourse. In spite of this central position of anti-HEPP movement in overall struggle for the environment, what exactly rural actions defending streams are opposed to still needs discussion and clarification. This article intends to approach anti-HEPP movements by focusing on processes of expropriation triggered by HEPP investments and spatial and class-based differences in population groups exposed to these processes. The article maintains that possibilities of anti-HEPP movement points out, at the same time, to its limitations, and that the issue of HEPP cannot be addressed independently of rural dissolution and rural-urban dynamics.

Key words: Anti-HEPP struggle, environmental and ecological movement, expropriation, rural transformation

Valla ne yalan söyleyeyim biz bu baraj işinin böyle olduğunu bilmezdik. Baraj, işte ne bileyim, böyle kocaman, etkileyici, bolluk verimlilik getiren, faydalı bir şeydir senin anlayacağın. Biz öyle bildik hep yani. Aslında bu bizim derelere baraj geleceği çok yıllar evvelinde de hep söylenir dururdu. Ama nasıl gelecek, kim getirecek, ne zaman olacak? Bu dağlık yer, görüyorsun. Pek ihtimal vermedik, uzun yıllar da kimse gelmedi... Doğu'daki barajları da biliyorsun. Sonuçta yerli, bu memleketin kendi kaynağı, üstelik temiz, öyle değil mi? Yani öyle bildirdik hep. Ancak buradakiler bir başka, biz böyle şey ne bildik, ne duyduk!

Giriş: Biz barajı böyle bilmezdik

2000'li yılların sonundan itibaren yükselişe geçen HES karşıtı hareket, hiç şüphesiz, son yıllarda kabaran çevre ve ekoloji muhalefetinin en yaygın, en görünür, ve en ilham verici ayağı. Ülkenin dört bir yanında daha düne kadar çevre hareketinin pek de bir parçası olmamış vatandaşların kır ve kentleri şantiye alanlarına dönüştüren altyapı projelerine karşı yereldeki direnişleri ile büyüyen bu kabarış, dar bir alana

sıkışmış olan çevreciliği hem yaygınlaştırmış hem de geniş kitlelerle buluşturmuş oldu. Bu yaygınlaşma ve genişleme Türkiye'deki çevreciliği değiştirmekle kalmadı, Gezi direnişine ilham veri ve devamında gözlemlediğimiz mekân odaklı ihtilafların toplumsal muhalefet repertuarında ağırlık kazanmasına katkıda bulundu. HES karşıtı mücadeleler bu kabarışın tek unsuru olmasalar da gerek nicelik,

*Bu makalenin kimi bölümleri 2016 yılında İletişim Yayınları tarafından basılan *Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler* adlı derlemede "Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su-Enerji Rabıtası Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikleri" başlığı altında yayımlanmıştır.

**Northwestern Üniversitesi, Keyman Modern Türkiye Çalışmaları Programı, Doktora Sonrası Araştırmacı

Geliş Tarihi / Received : 26.04.2017

Kabul Tarihi / Accepted : 29.07.2017

gerek nitelik anlamında çevreciliğin yaygınlaşması ve derinleşmesi genel eğiliminde belirleyici oldukları (Erensü, 2016).

Çevre kirliliği ve adaletsizliğinin tüm şiddeti ve boyutları ile yaşandığı bir coğrafyada ekolojik duyarlılığın fitilini yakan unsurun herşeyden önce "temiz" ve "yenilenebilir" olarak bilinen bir enerji üretim türü olduğu gerçeği tek başına çözülmesi gereken bir bulmaca. Dahası Türkiye hidro enerji ile ilişkisi yeni de değil. Türkiye büyüklü küçüklü 600 küsür barajıyla 2000'li yıllara girerken dahi hidro enerji alanında dünyanın sayılı ülkelerinden biriydi. Üstelik yakın zamana kadar barajlar siyasetçilerin sahiplenmek istediği, görünüşleri banknotlara işlenen güçlü kalkınma imgeleriydi. Rize kırsalında tanıştığım ve yukarıda alıntılıdığım 50'li yaşlarının ortalarını yaşayan HES karşıtı aktivistin de hatırlattığı gibi barajlar en büyüklerinin yapıldığı on yıllarda dahi dişe dokunur bir tepki ile karşılaşmamıştı. Oysa ki 1990'lar boyunca büyük baraj karşıtı mücadeleler Hindistan başta olmak üzere tüm dünyayı sarsıyor, su hakkı sloganlarının dünya başkentlerinde yankılanıyordu. 1998'de alevlenen Fırtına Vadisi itirazını ve Kürt diasporasının GAP'ın bölgeye verdiği etkiyi sorgulamasını bir kenara koyacak olursak sistematik bir HES karşıtı itiraz için 2000'li yılların sonunu beklemek zorunda kalacaktık.

Şaşırtıcı bir itiraz diye de adlandırılabilir HES karşıtı hareketin altında yatan sınırları tek bir etmen ile açıklamak mümkün olmayabilir. Keza HES mücadele süreçleri ve HES karşıtı itiraz biçimleri büyük ölçüde ortaklaşsa da bu mücadeleler her vadede coğrafya, peyzaj, göç eğilimleri, köylülük biçimleri, yerel siyaset gibi unsurlar tarafından farklı biçimleniyor. Dolayısıyla amaç kutlama ve kutsama eğilimlerinden mümkün olduğunca uzak kalarak HES karşıtı hareketleri olanca çeşitlilikleri, yerel ve tarihsel bağlamları ile okumak. Böylesi bir yaklaşım sahayı sadeleştiriyor, kavramları kolaylaştırıyor olsa da, HES karşıtı hareketleri çelişkileri ve çeşitlilikleri içinde anlamaya çalışmak hiç beklenmedik alanları (özellikle kırsal çözülme, mülksüzleşme, müşterekler ve çevrecilik vb.) daha iyi görmemizi ve anlatmamızı sağlayacaktır. Bu kısa makale Türkiye'nin HES karşıtı hareketlerini dünyadaki benzer hareketlerle birlikte sınıflandırmaya çalışırken bir yandan da Türkiye politik ekonomi ve ekoloji yazınına da katkı sunmayı amaçlar.

İskanın büyüğü: Küresel baraj karşıtı hareket ve Türkiye

1990'nın Aralık'ında zorunlu iskân değişikliği tehdidi altında beş bin köylü Hindistan'ın Sardar Sarovar

Barajı inşaatını durdurma hedefiyle Narmada Irmağı Vadisi'ne doğru "Uzun Yürüyüş"e başladı... Yürüyüşün sekizinci günü polis yollarını kesti, birçoğunu tartakladı, 140 köylüyü gözaltına aldı. Buna karşın sekiz eylemci yol kenarında açlık grevine başladılar... Uzun Yürüyüş birkaç kilometre ötedeki baraj sahasına hiç varamadı ama çok daha önemli bir yere, Dünya Bankası'nın kalbine ulaşmayı başararak bu güçlü küresel gücün meşruiyetini sorgulayan ulusötesi bir hareketin ateşini yaktı. (Goldman, 2005).¹

Jawaharal Nehru'nun da dediği gibi barajlar önce kapitalist dünyanın merkezinde ardından post-sömürgeci coğrafyada "modernitenin ibadethaneleri" olarak görüldü ve arzulandılar (Linton, 2010). Kapitalist kalkınmacılığın hem bir gereği hem de yarattığı yetişme arzusunun bir neticesi olarak yeryüzündeki 45.000 civarı barajın 40.000'i geçtiğimiz 65 yıl içerisinde yapıldı; kısa bir zaman içerisinde önce küresel kuzey sonra da güneyde 'fethedilmemiş' ırmak kalkmadı (McCully, 2001). Büyük barajların cilasının dökülmesi, ekolojik ve toplumsal zararlarının görünürlük kazanması için 1990'ları beklemek gerekecekti (Rotham ve Oliver, 1999). 1990'larda Narmada Vadisi hareketi gibi pek çok mücadele başta Hindistan, Güney Amerika, Brezilya, Mozambik, Laos ve Çin başta olmak üzere büyük barajların yapımının hâlâ devam ettiği küresel güney ülkelerinde görülmeye başlandı.

Bu hareketleri neoliberalizm bağlamında önemli kılan, kalkınmacı ulus devletleri hedef almakla yetinmemeleri ve söylemlerini büyük barajları mümkün kılan uluslararası kurumlara, finansörlere ve özellikle de Dünya Bankası'na yönlendirmeleri oldu. Yukarıda ana hatları ile alıntılanan Narmada Uzun Yürüyüşü'ne kadar büyük barajlar Dünya Bankası'nın geliştirmekte olan ülkelerde fonlamayı en sevdiği yatırımların başında geliyordu. Zira büyük barajlar hem kapitalist gelişim için kritik birer altyapı hizmetiydiler, hem de eğitim ve sağlık gibi kalkınma kalemlerine nazaran mali geri dönüşü çok daha sorunsuz ve hızlıydı.

Baraj karşıtı hareketler toplumsal ve ekolojik zararlarına dikkat çekerek büyük barajların fazlasıyla cilalı "modern" imajına gölge düşürmekle kalmadı, uluslararası finans kuruluşlarının geliştirmekte olan ülkelerle girdikleri ilişki biçimini ve iş yapma modelini de sorgulamaya açmış oldular. 1990'lı yıllar boyunca başarılı köylü ve çevre ayaklanmaları birbiri ardına barajları inşa edilemez kıldıkça Dünya Bankası hem kredi dönüşlerinde sıkıntıya düştü hem de kalkınma misyonunun ona verdiği ahlaki

üstünlüğü kaybetmeye başladı. Banka bu baskıyı öylesine şiddetli hissetti ki çareyi bir dizi çevreci prensip ile yeniden yapılanmakta buldu.²

Baraj karşıtı mücadelenin ve Dünya Bankası'nın bu alanda yenilgiyi bir anlamda kabul etmesinin en somut sonucu Dünya Barajlar Komisyonu'nun (DBK) oluşturulması ve üç yıllık çalışmanın ardından *Barajlar ve Kalkınma: Karar Alıcılar için Bir Çerçeve* başlıklı sonuç çalışmasının yayınlanması oldu (**DBK, 2000**). Rapor "insani gelişmeye önemli katkıları bulunduğunu" teslim ettiği barajların etkilerinin yerinden edilen insanlar, mansap boyunda yaşayan topluluklar ve vergi mükellefleri için eşit olmayan toplumsal ve çevresel sonuçlar doğurduğunu ilan ediyor; çözümlü paydaşların tamamının tüm karar alma süreçlerine dâhil edilmesi olarak görüyordu (**Sneddon ve Fox, 2008**). DBK raporu bağlayıcı nitelikte olmamasına rağmen büyük barajlar devrinin en azından altın çağının bitişi düdüğü anlamına geliyordu.³

Türkiye'deki HES karşıtı hareketle burada hızlı bir özetini geçtiğimiz ulus aşırı baraj karşıtı hareketin elbette pek çok ortak noktası var. Bu hareketlerin geniş tabanlı kırsal aktivistler tarafından örgütlenmesi, hareketlerin genel karakterine yansıyan kendi kendine yetebilirdik vurgusu ilk akla gelen benzerlikler. Ancak benzerliklerin üzerine gitmek yerine farklılığa dikkat çekmek ve Türkiye'deki HES dalgasının ve dolayısıyla HES karşıtı hareketin farklı neoliberal dönemlerin ürünü olduğunun altını çizmek gerekiyor. Birinci fark Türkiye'deki hareket -İlisu ve Yusufeli örneklerini bir tarafa koyabilirsek- büyük barajlardan ziyade ağırlıklı olarak küçük HES'lere yöneliktir. Ülkede büyük barajların yapımının devam ettiği ve küresel baraj karşıtlığının zirvede olduğu yıllarda yukarıda da hatırlattığımız gibi Türkiye'de pek bir yaprak kımıldamamıştır. Bu gecikme dolayısıyla ikinci fark Türkiye'deki hidroelektrik santral karşıtlığının karşısında kalkınmacı devletten ziyade özel müteşebbisi bulması olmuştur. Pek az dillendirilen son fark ise Türkiye'deki hareketin -yine İlisu ve Yusufeli örneği dışında- ulusötesi ve batılı çevre ve ekoloji aktivistlerinden neredeyse tamamen ilişkisiz bir şekilde ilerliyor oluşudur.⁴ Bunda devletin çevreci vatandaşını dış mihraklı olmakla suçlamalarının yarattığı basıncın etkisi kadar küçük HES'lerin uluslararası camiada kalkınmacı kapitalizmden ziyade yeşil kapitalizm şemsiyesi altında ehveni şer olarak görünüyor oluşunun da payı olabilir. Bu üç fark Türkiye'deki HES furçasının ve ona karşı yükselen itirazın kendine özgü karakteristiği olduğu kadar; her şey gibi su-enerji rabitasının da neoliberalizmin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarda, farklı veçhelerde şekillendiğinin çarpıcı kanıtlarıdır.

Baraj gölleri ve borular: HES ile mülksüzleşme

Büyük enerji projelerinin hemen hepsi bir şekilde kuruldukları yerelde yaşamın olağan akışına sekte vururlar. Ancak bunların pek azı büyük barajlar kadar hızlı, keskin ve geri dönüşü imkânsız bir biçimde cereyan eder. Baraj gölleri dereleri, dere boylarını, vadileri, tepecikleri, tarlaları, evleri, okulları, iş yerlerini, bağ ve bahçeleri yutar, insanları doğdukları ve/veya doydukları yerden eder.⁵ Yerinden edilenlere mağduriyetlerini gidermek için yeni yerleşim yeri gösterilir ya da bir miktar istimlak bedeli ödenir. Ancak ne hazıra dağ dayanır, ne de yeni yerleşimin yapaylığı eskisi gibi bir hayat sunar.⁶ Çünkü en iyisi bir iki yıl yetecek nakit, her yıl akmasa da damlayan bağın; nakit olmasa da karın doyuran bahçenin yerini tutamaz, uzun süreli garanti olamaz.

Mülksüzleşme, şüphesiz, birçok yerleşim yeri için hâlâ bu çıplaklığı ve keskinliği ile yaşanıyor.. Ancak Türkiye'nin hidro-enerji coğrafyası ve hidrolik yapıları hızla değişiyor, yapılmakta olan hidroelektrik santrallerin yarımından fazlası küçük HES diye özetleyebileceğimiz 10MW ve altı nehir tipi santraller. İlisu ve Yusufeli örneklerini bir kenara koyacak olursak, HES karşıtı hareket büyük oranda küçük HES'lerin yaygınlaşmasına paralel olarak gelişti. Geniş rezervuar alanları oluşturmadan, yerleşim alanlarını doğrudan su altında bırakmadan, bir derenin iki noktası arasındaki yükseklik farkını suyu bir boru sistemi ile by-pass ederek kullanan ama yine de büyük tepki ile karşılanan bu yeni nesil HES'ler ne türden mülksüzleşme süreçlerinin yolunu açıyor? Mülksüzleşmenin farklı boyutlarını tüm çeşitleri ve veçheleri ile ele almak hem neoliberalizmin sahada nasıl uygulandığına ışık tutuyor ve böylece bir sloganı kanlı canlı karşımızda görmemizi mümkün kılıyor; hem de bizi onunla mücadele yöntemlerini yeniden düşünmeye mecbur bırakıyor (**Harvey, 2005; Glassman, 2006, Sneddon 2007**).

HES'lere karşı yükselen itirazlar en az HES coğrafyaları kadar çeşitlilik gösteriyor. HES'lerin hemen hepsinin kırsal alanlarda planlandığını düşünecek olursak en büyük kaygı ve itiraz kaynağı tarımsal üretim ile alakalı olanı. Kuşkusuz HES'lerin doğrudan tehdit tarımsal üretimi tehdit ettiği örnekler var ve bunlar az sayıda da değiller. Örneğin ilk HES karşıtı itirazlardan ve başarı ile sonuçlanan mücadelelerden biri olan Muğla, Yuvarlakçay çevresinden geçtiği altı köy ve bir beldeye yayılmış bin kişiye sadece görsel güzellik değil içme ve tarımsal sulama suyu sağlıyor. Köyceğiz'in doğusunda kalan verimli Yuvarlakçay vadisi ülkemizde tarımın gelir getiren bir faaliyet olarak hâlâ yapılabildiği,

üreticisinin sadece karnını değil cüzdanını da doyuran bir bölgesi. Vadi dört mevsim hareketli köy yaşamı, açık ve çalışan köy okulları, ekonomik durumu nedeniyle fazla göç vermeyen yapısı sayesinde kırsal nüfusu insani koşullarda hâlâ kırdan tutabilen ender coğrafyalardan biri. Tüm bu denge sürekliliğini vadinin ortasından akan ve tarımsal üretimde tüm köyler tarafından ortak kullanılan Yuvarlakçay deresine borçlu. Portakal, limon, nar gibi narenciye'nin de yetiştirildiği bu vadide köylülerin de dediği gibi yazın 15 gün sulama yeterince yapılamazsa (özellikle derenin HES için boruya sokulacağı 2.5 km uzunluğundaki mesafede) tüm ürünler yanar ve o yıl tarımsal üretim olmaz.

Ancak dere ve su her HES coğrafyasında aynı anlama gelmiyor, aynı şekilde kullanılmıyor. Örneğin HES mücadelesinin en güçlü olduğu Doğu Karadeniz kırsalında tarım büyük ölçüde sulama ile yapılmıyor; dere suyu tarımsal amaçlı kullanılmıyor. Çay ve fındık tarımı için yağmur ve kar suyu yeterli; bölgede her ikisi de fazlasıyla mevcut. Hatta birçok yerde içme suyu olarak da dere suyu yerine, kaynak suları kullanılıyor. Hal böyleyken, Doğu Karadeniz'de derelerin tarım ekonomisine doğrudan katkıları olmayışını oradaki HES mücadelelerini daha az meşru mu kılar? Mülksüzleşmenin sadece geçim ekonomisi ile olduğunu düşünmüyorsak, hayır.

Mülksüzleşmenin toplumsal, kültürel ve doğal halleri

Mülksüzleşme literatürünün ana aksı üretime odaklansa da, özellikle feminist araştırmacılar bu dar maddeci bakış açısını toplumsal yeniden üretim boyutunu içine alacak şekilde genişletmeye çalışıyorlar (Federici, 2004; Roberts, 2008). Buna göre birikim süreçleri üretimi değil sadece iş gücünün toplumsal yeniden üretim koşullarını belirleyebilir. Büyük mekânsal sermaye müdahaleleriyle sekteye uğratılan sadece bağ, bahçe, tarla üretimi değil kırsal yaşamın mümkün kıldığı bir dizi destek ve dayanışma ağlarıdır. Bugün Türkiye kırsalında tarımsal üretim birçok yerde azalmış, köylülük hasattan hasata (Doğu Karadeniz özelinde sürümden sürüme) yapılan bir faaliyete gerilemiş, tarım asli gelirden çıkmış, yıl sonu ikramiyesi haline dönmüş olabilir. Maddi alanda yaşanan bu daralmaya karşın kırın toplumsal anlamının büsbütün yok olduğunu da iddia edemeyiz. Tarımsal rolü azalsa da Türkiye'de köyler kimi zaman yazlık, kimi zaman emeklilik mekânı, kimi zaman da mali sıkıntı sonrası kaçılan bir sığınak olarak hâlâ çok değerli. Bildiğimiz şekliyle köylülüğün sonu geldiyse de, köy bazen madden, çoğunlukla da manen kentin yaralarını

sarmaya, yırtıklarını sarmaya devam ediyor. Dere tam da kent ile kır arasındaki bu bağı simgelediği için kıymetli. Borular içine alınması belki herkesin evini, tarlasını doğrudan etkilemeyecek ama kır ile kent arasında toplumsal rolü büyük bu bağdan mülksüzleşmemiz anlamına gelebilecek.

HES mücadelesi, doğanın, yerel kültürün ve kimliğin yeniden keşfi, yeniden tahayyül edilmesi, anlatılması ve akabinde korunması gibi bir dizi süreci de beraberinde tetikliyor. Su, kültür ve kimlik denilince akla ilk gelen yer Dersim, ancak daha çok Muncur bu anlamda tek örnek değil (Deniz, 2016). HES karşıtı mücadelenin en şiddetli geçtiği, HES inşaatının başlayabilmesi için devletin üç gün üst üste 600 küsur Jandarma yığmak zorunda kaldığı Trabzon Çaykara'ya bağlı Köknar ve Karaçam köyleri mülksüzleşmenin kültürel boyutuna en iyi örneklerden biri. Eski adı Ögene olan ve Of'tan Bayburt il sınırına uzanan 50 kilometre içinde 2000 metre yüksekliğe ulaşan Solaklı Vadisi'nin en üst kotlarında konumlanmış bu iki köy belki de Karadeniz'in gözden en uzak bölgesi. Yükseklik nedeniyle çay ve fındık yetişmeyen, sulamadan bağımsız tarımsal üretimi ve hayvancılığı bir kaç yaşlı kadının ısrarı ile son derece sınırlı ve sembolik bir biçimde ayakta kalan Ögene'nin başlıca geçim kaynağı yaz aylarında gurbette ve ülke dışında yapılan kalifiye inşaat ustalığından ibaret (Oğuz, 2016).

Ögene'nin çatısını teşkil ettiği Solaklı Vadisi tam anlamıyla bir HES cehennemi. Vadi 32 HES projesine ev sahipliği yapıyor. Bunlardan bir kısmı çoktan bitti, bir kısmı ise inşaat halinde. Ancak hiçbir proje Şekerbank'ın sahibi olduğu Derebaşı HES kadar tepki çekmedi. Üstelik Derebaşı HES, adından da anlaşılacağı üzere, Vadi'nin en tepesinde Ögene köylerinin 600 metre yukarısında yerleşim yerleri ve sınırlı sayıda tarım arazisinin çok uzağında bulunuyor. Bütün bu verili mekânsal ve ekonomik durum karşısında Ögeneliler niçin direniyor sorusunun cevabını bulmak için memleket ve doğa sevgisinin yanına Romeika'yı (bölgenin yerli dili, antik Rumca) da koymak gerekiyor. Derebaşı yerleşim alanı olmazsa da Ögeneliler için, alıp başı gidilen Romeikaca ağıt yakılan yarı kutsal bir mevki, bir mesire yeri. Bölgede her ağaç dibinin, her kaya başının Romeikaca bir adı var. HES'in gelişi Romeika aidiyetinin ve kimliğinin bir daha geri gelmemek üzere yok olması tehdidinin bir kez daha hatırlanması anlamına geliyor.

Mücadele için tüm anlamına ve merkeziliğine rağmen dil, kimlik ve bellek mevzuları Ögeneliler tarafından, bir yandan ikna edici olamayacağı öte yandan kimi önyargıları kaşıyacağı korkusuyla, çok

fazla ve net bir biçimde dillendirilemiyor. Ancak mülksüzleşmenin toplumsal ve kültürel boyutlarını göz ardı etmek ve bunları ekonomik gerekçelerin ardında ikinci, üçüncü plana atmak HES mantığına yenik düşmek anlamına geliyor. Doğal kaynak değeri ön plana çıkartılan HES'lerin karşısına yerelin tarımsal ve ekonomik faaliyetleri dikiliyor. Böylelikle doğa onunla birlikte var olanlarla birlikte bir bütün olarak değil, sadece maddi kaynak değeri üzerinden gündeme geliyor. Doğa maddi değerine indirgenince direnen köylülerin zararları tazmin ediliyor, mülksüzleştirme projeleri kolaylıkla meşurlaştırılıyor.

Marx'ın kullandığı ilk halinden hareketle mülksüzleşme süreçlerini sıklıkla kapitalizm dışı yaşayan grupların sermayenin ani müdahalesi ile kapitalizm dışında var olabilme imkânlarının sona ermesi ve kendi kendine yetebilen toplulukların proleterleşmesi olarak okuma eğilimimiz var (Hall, 2012). Oysaki köylülüğü ve kırsallığı sırf mekânsal pozisyonuna ve sınırlı bahçe tarımına bakarak pazar koşullarının dışında tanımlamak hata olacaktır. Örneğin, yoğun HES akınına uğrayan Doğu Karadeniz'in vadileri, köyleri ve yayları hiç el değmemişçesine bakır gözüküyor olabilir. Ancak bu kapitalizmin Doğu Karadeniz'e (veya başka kırsal coğrafyalara) ilk kez HES'ler vesilesi ile geldiği anlamına gelmiyor. Piyasa ilişkilerinin bölgedeki tarihi en azından çay tarımının tarihi kadar köklü. Mono kültür tarımın, devlet destekli olsa dahi, piyasa için üretim yapma amacı taşıdığını, bölgedeki ilişkilerin de bu çerçevede şekillenmek zorunda kaldığını, zaten zamanla devlet desteğinin daralması ve özel çay işletmelerinin açılmasıyla çay tarımının tamamen pazar ilişkilerine terk edildiğini aklımızda tutmamız gerekiyor.

Peki bölgenin HES'lerden önce de kapitalist ilişki ağının dışında olmadığını altını çizmek ne anlama geliyor? Bu HES'in yarattığı mülksüzleşme pratiklerini görmezden gelmemiz sonucunu beraberinde mi getirir? Tam aksine! Farklı mülksüzleşme katmanlarını ve tarihçelerini tanımak ve bunları dillendirmek analitik olduğu kadar siyaseten de çok önemli. Çünkü HES birçok kırsal sakin için kırım değersizleşmesinin ilk değıl, son ayağı. Filmi HES öncesine sarmayı vadeden ve direniş siyasetinin ötesine geçemeyen duruşlar tam da bu yüzden ikna edici olamıyor. Birçokları için elde kalan son toprağı satıp kapitalizm oyununda büyük şehirde şans denemek, mücadele edip HES öncesine dönmeye nazaran daha çekici olabiliyor. Çünkü HES furyasından önce de kırsal hayat güç, meşakkatli ve hızla değersizleşen bir yapıdaydı. Farklı mülksüzleşme katmanlarının farkında olmak kaçınılmaz olarak HES

direnışinin ötesini görmek, HES'sizlikten daha fazlasını vadedebilmek, direniş siyasetini kurucu bir siyasete devşirebilmek manasına geliyor.

Sonuç yerine

Ekolojik yıkımın derinleşmesi ve çevresel adaletsizliklerin görünür hâle gelmesi ile birlikte ekolojik mücadeleler ile siyaset, hatta daha dar anlamıyla seçim siyaseti arasındaki ilişki de merak edilmeye başlandı. Artık hemen her seçimden sonra seçim haritaları açılıyor ve ekolojik ihtilaf coğrafyalarındaki seçim sonuçları başka bir özen ile okunuyor. Yıkımdan şikayetçi ancak iktidardan seçim günleri desteğini çekmeyen bölgeler özellikle ayıplanıyor ve bir nevi kendi düşen ağılamaz söylemine maruz bırakılıyor. Bunun bir nedeni çevre adaletsizliklerini ve bu adaletsizliklere karşı gelişen muhalefeti fanus içinde değerlendiriyor oluşumuz. Halbuki HES'lerin Türkiye kırsalında açtığı yara toplumsal, ekonomik ve siyasal yıkımlar ile anlam kazanıyor. Yuvarlakçay'da tarımı, Doğu Karadeniz'de devleti, Iısu'da Kürt sorununu anlamadan HES'leri anlamak mümkün olmuyor. Bununla birlikte HES karşıtı hareket başarıları ve imkânları kadar sınırlarıyla da ilham veriyor.

Dipnotlar

1. Çeviri bana ait.
2. Bu elbette Dünya Bankası'nın son tahlilde çevreci bir örgüt olduğu şeklinde okunmamalı. Goldman 2005 tarihli Dünya Bankası etnografisinde bankanın çevre vurgusunun onu kendi krizinden nasıl kurtardığına, gücünü ve meşruiyetini nasıl arttırdığına odaklanmayı tercih eder.
3. Raporun yayınlanmasıyla büyük baraj projelerinin tamamen rafa kalktığını iddia etmek abartılı bir yorum olacaktır. Ancak Dünya Bankası gibi birçok uluslararası finans kurumunun büyük barajları –çok sıkı değerlendirme ve katılım süreçleri yok ise– doğrudan fonlamaktan uzun süredir çekindiğini, toplumsal ve çevresel etkileri ayyuka çıkan büyük barajların artık sürdürülebilir enerji kategorisinde değerlendirilmediğini de belirtmek gerekir. Türkiye'nin Iısu Barajı için uluslararası piyasalarda bir türlü finansman bulamamasını bu prestij kaybının sonuçlarından biri olarak okuyabiliriz.
4. Yusufeli örneğı için Evren, 2016 ve Iısu örneğı için İlhan, 2016.
5. 1950 - 2000 yılları arasındaki on yıllık dönemde tüm dünyada barajlar yüzünden yerinden edilen insan sayısının 40 ile 80 milyon kişi arasında olduğu tahmin ediliyor (Dünya Barajlar Komisyonu, 2010: 104). Örneğın Tayland'daki Pak Mun Barajı inşaatı başladığında 241 olarak tahmin edilen yerinden edilen hane sayısı inşaat bittiğinde 1459'a, on yol içerisinde 6204'e fırlamış. 30 bin hektar alanı su altında bırakacak olan Iısu barajının Hasankeyf ve civarında 55.000 kişiyi yerinden etmesi bekleniyor (Güsten, 2013).
6. Büyük Barajlar ve mülksüzleşme ilişkisi için bkz: Khagram, 2004; McDonald, 2012; Isaacman ve Isaacman, 2013; Tilt, 2014.

Kaynaklar

Deniz, D. (2016) Dersim'de Su Kutsiyeti, Mizur/Munzur Nehri İlişkisi, Anlamı ve Kapsamı İle Baraj/HES Projeleri. İçinde: Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren (der.) Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, İstanbul: İletişim.

Dünya Barajlar Komisyonu - DBK (2000) *Dams and Development: A Framework for Decision Making*. London: Earthscan.

Erensü, S. (2016) Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su-Enerji Rabtası Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikleri, Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren (der.) Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, İstanbul: İletişim.

Evren, E. (2016) Bir Baraj Karşiti Mücadelenin Yükselişi Ve Düşüşü: Yusufeli Barajı Projesi Ve Hidro-Kalkınmanın Zaman-Mekân Siyaseti Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren (der.) Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, İstanbul: İletişim.

Federici, S. (2004) *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. New York; London: Autonomedia.

Glassman, J. (2006) Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, Accumulation by 'extra-Economic' Means. *Progress in Human Geography* 30 (5): 608–25.

Goldman, M. (2005) *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*, New Haven: New Haven: Yale Univ. Press.

Güsten, S. (2013) Construction of Disputed Turkish Dam Continues. *The New York Times*, February 27, sec. World / Middle East. <http://www.nytimes.com/2013/02/28/world/middleeast/construction-of-disputed-turkish-dam-continues.html>.

Hall, D. (2012) Rethinking Primitive Accumulation: Theoretical Tensions and Rural Southeast Asian Complexities. *Antipode* 44 (4): 1188–208.

Harvey, D. (2005) *The New Imperialism*. Oxford ; New York: Oxford University Press.

Isaacman, A. F., ve Isaacman, B.S. (2013) *Dams, Displacement and the Delusion of Development: Cahora Bassa and Its Legacies in Mozambique, 1965 - 2007*. 1 edition. Athens: Ohio University Press.

Khagram, S. (2004) *Dams and Development: Transnational Struggles for Water and Power*. 1 edition. Ithaca: Cornell University Press.

Linton, J. (2010) *What is Water? A History of an Abstraction*. Vancouver: University of British Columbia Press.

McCully, P. (2001). *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams: Enlarged and Updated Edition..* London ; New York: Zed Books.

McDonald, D.(ed). (2012) *Electric Capitalism: Recolonising Africa on the Power Grid*. 1 edition. Routledge.

Oğuz, S.P. (2016). Trabzon Solaklı Vadisi: Oğuz Halklarının Hes'lere Karşı Mücadelesi. İçinde: Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren (der.) Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, İstanbul: İletişim.

Roberts, A. (2008) Privatizing Social Reproduction: The Primitive Accumulation of Water in an Era of Neoliberalism. *Antipode* 40 (4).

Rothman, F., Oliver, P. (1999) From Local to Global: The Anti-Dam Movement in Southern Brazil, 1979-1992, *Mobilizations: An International Journal*, 4(1): 41-59.

Sneddon, C. (2007) Nature's Materiality and the Circuitous Paths of Accumulation: Dispossession of Freshwater Fisheries in Cambodia, *Antipode* 39 (1): 167–93.

Sneddon, C. ve Fox, C. (2008) Struggles Over Dams as Struggles for Justice: The World Commission on Dams (WCD) and Anti-Dam Campaigns in Thailand and Mozambique, *Society and Natural Resources*, 21(7): 628-630.

Tilt, B. (2014) *Dams and Development in China: The Moral Economy of Water and Power*. New York: Columbia University Press.